

З М І С Т

Передмова.....	6
Частина I. Перші цивілізації.....	17
Частина II. Ера Азії.....	65
Частина III. Перемоги Заходу.....	113
Частина IV. Європейський колоніалізм.....	155
Частина V. Від століття США до домінування Китаю?.....	213
Частина VI. Кліматичні зміни й занепад цивілізації.....	267
Післямова. Поворотний момент і «кінець історії».....	297
Подяки.....	301
Список літератури.....	304
Іменний покажчик.....	325
Прикінцеві примітки.....	328

П Е Р Е Д М О В А

«Якщо дивитися в бронзу, як у дзеркало, можна опорядити одягу; якщо дивитися в історію, як у дзеркало, можна пізнати, як розквітали й занепадали династії».

Імператор Лі Шимін, 627—649

ІСТОРІЯ СВІТУ ТА СУЧАСНІСТЬ

Писати книжку про історію — ризикована справа, а надто в час, коли невпевненість у майбутньому велика, як ніколи. Історією часто зловживають, така її доля, і нині вона дедалі більше схожа на дешевий супермаркет: як різні світові правителі — дисиденти, популісти й ліберали, — так і Брати мусульмани та Рух чаювання, — усі вибирають із минулого ті чи ті аргументи на користь свого політично-ідеологічного порядку денного. У такій ситуації історик ризикує некритично поширювати норми й нібито незаперечні істини. Або може стати упередженим тлумачем минулого, що досліджуватиме реальність через призму необ'єктивності та сучасних стереотипів.

Поки невпевненість у майбутньому зростає, імперіалізм сучасності проти минулого водночас стає чимраз агресивнішим. Історія — це більше не закінчений і складний розділ, віддалено пов'язаний із сучасністю, а площина: минуле нині підпорядковане сьогоденню, межа між «тоді» й «зараз» стирається, а роль історії полягає в підтвердженні сучасних цінностей. Як наслідок, сучасність потребує історичних паралелей, а співчуття до пращурів, що стали заручниками свого часу, послаблюється, позаяк вони не задовольняють сучасних стандартів. Та якщо міряти історію з погляду сучасності, вона втрачає весь блиск, усю привабливість, стає такою собі чужою землею¹. А коли сучасність стає мірою всього, то і її годі зрозуміти.

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Дві тисячі років тому один римський інтелектуал сказав, що метою освіти було визволення від «тиранії сучасності»². Тепер сьогодення радше завойовує нас. Громадськість і соціальні мережі орієнтуються на те, що актуально нині, цієї миті, особливо на приватне, тут і зараз. Усесвітня мережа наближує історію на відстань одного кліка, адже факти про 4000 р. до н. е. можна знайти так само швидко, як і міфи про сьогодення. Простота подорожей у часі посилює відчуття панування над минулим, яке насправді хаотичне, роздроблене й потребує впорядкування, якщо хочемо, щоб воно мало сенс і було зрозуміле.

У цій книжці я прагну запропонувати протипагу як безісторичності, так і політизації історії. Робитиму це, описуючи й коментуючи історичні події та тенденції, що тягнуться від перших давніх цивілізацій на Близькому Сході та в Азії 5000 років тому до «Сяйнистої династії» в Китаї та величезної османсько-ісламської імперії у приблизно 1500 році; від новітнього поступу Заходу та його тріумфу в ХІХ столітті до аналізу ролі європейського та британського колоніалізму. Насамкінець ми розглянемо століття США та зростання ролі Китаю як наддержави в ХХІ столітті й те, як кліматичну кризу і дискусію про неї можна розуміти з історичної перспективи. Крім цього, хочу описати, як історію інтерпретували в різні часи. Учити історію і не осмислити традицій її інтерпретації — це приблизно те саме, що дивитися футбол і не знати правил. Подекуди, мабуть, захопливо, але зрозуміти складно. Мета — посприяти думкам та усвідомленню того, як образи світу, що їх створили переможці, породили спрощення і стереотипи про історію та світ. Бо ж, лише усвідомлюючи це, ми можемо зостатися незалежними у вічному потоці часу.

ЧАС НОВИХ ЗАПИТАНЬ ТА ВІДПОВІДЕЙ

Бути автором книжки про історію світу сьогодні — мабуть, складніше, ніж будь-коли, але водночас так важливо, як не було давно. Упродовж тих років, що я намагався зрозуміти історію, у глобальній рівновазі сил сталися фундаментальні зміни. В усьому світі постійно

ставлять нові запитання, щоб збагнути, чому ми опинилися там, де зараз. Поєднання непевності в майбутньому та радикальні зміни рівноваги сил зумовлює те, що сучасність потребує від минулого нових відповідей.

Важлива *економічна* причина цього полягає в тому, що економічна, технологічна та політична першість Заходу вперше за 500 років опинилася під загрозою. Багато хто стверджує, що століття США скінчилося й почалося століття Китаю. Світовий центр ваги опиниться в Азії та, вірогідно, зостанеться там у найближчому майбутньому. Якщо це справді так, то великі теорії про розвиток суспільства, а також традиційні пояснення успіху сучасного Заходу потрібно переоцінити й переглянути. Вони ж бо сформовані в той період історії, коли ідеї, традиції та інституції Заходу сприймали як гарантію успіху та влади. Ця епоха, на думку багатьох, незабаром скінчиться.

Важлива *політична* причина того, що інтерпретація історії стала частиною сучасної політики, полягає в чимраз поляризованішій дискусії про європейський колоніалізм, деколонізацій науки та визволенні від європейської просвітницької традиції. Вимога переписати історію, щоб позбавити її расизму білошкірих та європоцентризму, породжує нові запитання і погляди у вкрай політизованому світі.

Ще одна, може, глибша причина — *ідеологічна* — того, що наявні уявлення не вважають за достатні або адекватні, полягає в чимраз поширенішій надмірній упевненості, що людство через кліматичні та природні кризи стоїть на краю прірви. Якщо людина сама спричинила цю помсту природи суспільству, то цілу історію людства варто переглянути.

Ці фундаментальні зміни сучасності зумовлюють те, що на стару тему потрібно поглянути по-новому, а світова історія має відповісти на нові запитання. Чому приблизно 5000 років тому перші цивілізації виникли в Азії та на Близькому Сході, а не в Європі? Чи поширювалася цивілізація з однієї точки, чи ідеї про поділ праці, духівництво й письмову культуру розвивалися приблизно паралельно в різних частинах світу за пильного

керування природи? І що піраміди фараонів, міфи шумерів і залишки купалень індійської цивілізації можуть розповісти сучасній людині про значення природи для розвитку суспільства?

Які риси притаманні останнім не західним державам та імперіям, що домінували у світі в приблизно 1500 році? Яке значення мало те, що Османська імперія ґрунтувалася на ісламі й завдяки священній війні та дипломатичним хитрощам їй вдалося підкорити майже весь Близький Схід, Північну Африку та чималі частини Європи? Якими були передумови того, що династія Мін у Китаї стала найрозвиненішою технологічною державою у світі? Якими були економічні підвалини цих держав, що їх тримало купи і як їх розуміти так, щоб не зазнати впливу політизованого європоцентризму, властивого європейським традиціям інтерпретації? Ці дві потужні держави тепер провокують чималий інтерес, коли очільник Китаю Сі Цзіньпін та президент Туреччини Ердоган знову вдихають життя в це минуле, прагнучи втілити власні амбіції та політику.

Чому саме Англія та Європа раптом наприкінці XVIII — на початку XIX століття вивели світ з аграрної у промислову епоху, докорінно змінивши напрям історії? Лише кілька сотень років тому таке годі було припустити. Чи вдалося це Англії через винятково політичну культуру й державу, що підтримувала підприємців та інновації? Чи, може, успіх спричинили ті гори грошей, що держава заробила, торгуючи рабами? А що, як нам потрібно шукати в іншому місці, щоб пояснити всі найважливіші події після аграрної революції, що сталася майже 10 000 років тому?

Історія світу — це переважно історія про могутні країни та їхнє завоювання слабших, тож які риси притаманні європейському колоніалізму, а особливо британському, проти інших тогочасних імперій в Африці? Яку роль колоніалізм відіграв у глобалізації й долі Африки? Чи була Британська імперія «силою добра», як стверджували британські лідери? Чи вона була радше, як вважають багато критиків, нищівною силою, що поставила хрест на розвитку інших країн та інституціоналізувала расизм білошкірих, прикриваючись поширенням західних цінностей і християнства? Може, ні те й ні те? Чи і те, й те одразу?

Немає іншої країни, крім США, що так сильно посприяла формуванню світу в останнє століття. Як найпотужніша держава в історії, США відіграли вирішальну роль у знищенні європейської колоніальної системи та перетворенні прав людини на політичну *lingua franca* глобалізації. Чи добігає століття США кінця, як багато хто стверджує? У період, коли інтелектуали та політики дискутують про те, що, на їхню думку, збільшує ймовірність занепаду західної цивілізації, звичним стало твердження про скоре падіння американської наддержави, місце якої посяде Китай. На це вказують певні тенденції. Однак чи враховує така перспектива фундаментальні розбіжності між двома згаданими наддержавами?

Упродовж останніх десятиліть світ переймався питаннями клімату та наслідками антропогенних кліматичних змін. Уперше в історії більшість людства намагається знайти дієвий розв'язок того, що вважають за глобальну проблему. Як тлумачити цю зміну? Що стається з політичною системою, коли політики стають відповідальними за погоду? Чи сталося екологічне гріхопадіння в Європі й чи в такому разі це зумовлено тим, що Бог у європейській, єврейсько-християнській традиції наділив людину незалежністю?

ІСТОРИЯ СВІТУ ТА НОРВЕГІЯ

Стрімка глобалізація останніх десятиліть змінила відносини між державами, континентами та людьми. Історики слушно вказують, що «глобалізація» майже стала кліше, а не терміном на позначення періоду, і багато хто перебільшує її масштаби та новизну. Водночас відстані суттєво зменшилися й уперше в історії сила ринків, культурна дифузія, інтернет та політичні рухи впливають на всіх людей на планеті. Пізнання історії не можна зводити лише до вивчення чужого, невідомого, далекого світу. Поступово стає зрозуміло, що це пізнання долі власного континенту чи країни. Так, стає очевидніше, що йдеться про можливість самоідентифікації людини.

Саме впродовж останніх десятиліть питання про світову історію стало національним питанням політично-економічного значення. У цей період Норвегія, принаймні в очах власних громадян, стала чемпіоном світу з економічної допомоги та гуманітарною наддержавою. Завдяки Державному пенсійному фонду в останні десятиліття Норвегія відзначилася як інвестиційна держава й регулярно потрапляє до десятки країн, що роблять найбільші внески в Організацію Об'єднаних Націй (ООН). Кожен норвежець віддає майже вдвічі більше, ніж громадяни країн, розташованих далі у списку. «Поки багато лідерів сучасності кажуть, що пріоретизують свої держави, моя мантра така: пріоритетизація глобального розвитку виводить Норвегію на перше місце»³, — сказала прем'єрка Норвегії Ерна Сульберг у січні 2019 року, підсумувавши головні орієнтири політичного керівництва впродовж останніх десятиліть.

Глобальні політичні амбіції Норвегії актуалізували історію світу — не лише для політиків, а й для виборців. Класичні історичні теми — наприклад, як товсті шари етнічних, релігійних і національних традицій сформували Близький Схід та Азію — стали сучасною норвезькою політикою. Через те що Норвегія роками брала участь у війнах у Сирії, Афганістані й Іраку, кожному норвежцю, незалежно від політичної залученості, не завадить знати про історичний розвиток відносин між афганцями та персами, між арабами, курдами та турками, а також між сунітами та шиїтами. Наприклад, норвезьким парламентарям не завадило б, мабуть, знати про інституційні підвалини, закладені Османською імперією в Лівії після тривалого керування цією країною, перш ніж відправляти бомбардувальники НАТО туди, щоб захищати демократію та права людини. Коли політичне керівництво вирішило підтримати поділ Судану, найбільшої країни в Африці, знання про вплив єгипетських рабів у ХІХ столітті та британську політику щодо Нілу у ХХ столітті допомогли б реалістичніше оцінити потенціал Південного Судану як життєздатного державного утворення. А в час, коли Китай оголошує про інтереси в Арктиці й укладає угоду про вільну торгівлю з Норвегією, раптово для норвезької політики